

АСПЕКТИ НА ГРАДСКОТО СТОПАНСТВО В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ СПОРЕД БРИТАНСКИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ (1800–1878)

Радослав СПАСОВ

***Abstract:** The article discusses aspects of urban economy in the Bulgarian lands under an Ottoman rule during the period 1800–1878 on such information is received by British diplomatic documents. If at the beginning of the XIX century reportedly mainly for the southern part of the Balkan Peninsula, it just before and after the Crimean War (1853–1856) data refer to most of the territories populated by Bulgarians. In British diplomatic correspondence there is a lot of information about trade relations, payment of taxes and the presence of the Bulgarians as part of the urban elite. The spread of the missions of the Foreign Ministry of Great Britain in Bulgarian lands under an Ottoman rule contribute to the advent of European economic relations in the urban sector and have a catalytic role in the process of modernization.*

***Key words:** Bulgarian, Economic aspects, Urban economy, Great Britain, Bulgarian Revival*

JEL:N93

Стопанските интереси на Великобритания към териториите, населени с българи в Османската империя са обект на множество проучванията, като информацията от английските дипломатически документи показва подчертан интерес в началото на Левант къмпани, а след това и на Форин офис към градските центрове.

Съвременните постижения на историографията показват, че могат да се определят условно два големи периода в откриване на английски дипломатически мисии в българските земи: първият започва от края на XVIII в. и продължава до средата на 30-те години на XIX в., а вторият е от средата на 30-те години на XIX в. до Освобождението от османско владичество (1878). Според Пантев английските представители в Ориента успяват да усетят много бързо още в началото на XIX в. динамиката на стопанската инициатива, касаеща бъдещите планове за политическо и икономическо проникване в

пределите на държавата на султана. Изключително напрегнатите отношения по време на Наполеоновата доминация на европейския континент оказват своето влияние и върху британските интереси на Балканите в началото на XIX в. [Pantev, A. 1974: 146]

Цанев посочва, че британската активност се дължи най-напред на стопанските интереси, а след това и на политическите, като мощната Левант къмпани държи в пряка зависимост мисията на Великобритания в Цариград до 1804 г. Формирането на консулските мисии протича неравномерно, както заради местните условия в Ориента, така и заради политическата нестабилност в региона. Английското присъствие в Османската империя е гарантирано чрез мирни и двустранни договори, ратифицирани чрез специални актове на парламента в Лондон – като правото на консулска юрисдикция над английските поданици и протезета, което е нормативната база за интересите на британската корона в разглеждания ареал. Така се издига международният имидж на официален Лондон и се подобряват позициите му сред останалите велики сили. По този начин Англия успява първо да уреди въпроса за своите търговски и стопански интереси, а след това да се съсредоточи към проучване на събитията в Ориента. [Tzanev, D. 1985: 50–54]

Естествено в този регион Великобритания е изправена пред силната конкуренция на останалите велики сили. Търговският интерес на европейските държави към Европейския югоизток се засилва още през XVIII в. и се появяват първите опити за откриване на дипломатически мисии и във вътрешността на Балканския полуостров. [Roussev, I. 2009: 271]

В Солун консулство на Левант къмпани е открито още през 1715 г., а от 1825 г. то преминава под юрисдикцията на Форин офис, в Одрин мисия започва да функционира през 1825 г. (към нея са включени териториите до Черно море и Стара планина, както и районите на Пловдив, Сливен и Родосто). Във Варна Външно министерство създава свое представителство през 1847 г., а в Монастир (Битоля) британска мисия отваря врати през 1851 г. Случаят с Русе отначало е по-комплициран, защото представителството функционира съвместно с Гюргево през 1859 г., а от 1865 г. дипломатическата мисия поема и грижата за целия Дунавски вилает. За кратко в Пловдив през 1860 г. съществува консулство, но след Априлското въстание през 1876

г. то е открито отново. [Tzanev, D. 1985: 53]

Първите сведения от началото на XIX в. са за 1800 г. и са дадени от консула в Солун Чарлз Чарнауд, и се отнасят до споразумения за мореплаването.¹

Тази информация е особено ценна за управляващите в Лондон, защото пристанището на града е обект на интерес и на останалите велики държави.

Стопанските интереси на Великобритания към дадения ареал се засилват и през следващите години, тъй като Джон Мориер съобщава от Янина за възможностите за търговия със зърнени култури. Според него в ареала около град Солун и поречието на река Вардар се произвеждат 350 000 кг. жито и 150 000 кг. ечемик.²

В началото на 30-те години на XIX в. икономическите взаимоотношения в района на Солун са затруднени от пиратски набези, което се отразява неблагоприятно на корабоплаването и английската търговия.³

Въпреки това през 1834 г. от управляващите в Цариград пристига заповед в Солун за изпращането на 10 000 кг. ориз, който е предназначен както за столицата, така и за Одрин, Пловдив и Татар Пазарджик (Пазарджик).⁴

През 1835 г. крайбрежието е прочистено от набезите на пиратите и от Солун са изнесени 26 000 кварта (един квартал е равен на 12,7 кг.) пшеница и ечемик. В града се търгува освен с традиционните пшеница и ечемик, но и с овес, ръж, ориз и брашно.⁵

Дипломатите на Великобритания в Солун съобщават, че през същата година в града има само петнадесет предприятия за производство на коприна, като през 1836 г. те са вече 55. Вероятно данните са важни за търговията с тази стока, защото се пояснява, че поради студеното време цените за коприната са се покачили от 11 пиастра за една ока до 18 пиастра.⁶

Според информацията от дипломатически документи от Форин офис в Солун английски кораби са доставили стока през 1835 г. за 44 060 лири, а

---

¹ PRO SP 105/127 – Писмо от 3 август 1800 г. от консула Франсис Чарнауд

² PRO FO 78/53 – писмо от Джон Мориер от 4 юни 1806 г. от Янина

³ PRO FO 195/100 – писмо от Джеймс Чарнауд от 6 юли 1831 г.

⁴ PRO FO 195/100 – депеша от Джон Блънт от 26 август 1834 г.

⁵ PRO FO 78/265 – писмо от Джон Блънт от 31 декември 1835 г.

⁶ PRO FO 78/276 – писмо от Джон Блънт от 2 август 1836 г.

през 1836 г. за 38 719 лири, като британските плавателни съдове, които са акостирали в пристанището през 1836 г. са седем.⁷

През следващата година в града най-търгуваните стоки са: пшеница, ечемик, овес, ръж, ориз, брашно, конопено семе, сусам, вълна и памук.⁸

За същата година според статистиката на английската мисия, британските кораби, които са посетили главните пристанища на Солунския консулат са 5.⁹

Сведенията от дипломатическите документи показват, че товарът на английските кораби е 17 765 фунта, а през 1838 г. 44 733 фунта, като за последната година данъкът за всички, които се занимават с производството на коприна е определен на 10 процента, но според източниците на Форин офис много често той е увеличаван произволно и хората са длъжни да плащат много повече.¹⁰

Статистическите сведения, които са изпратени през 1839 г. съдържат данни за манастирите на Атон, статистика за населението, както и за търговските предприятия.¹¹

Според данни от Блънт, британски представител в Солун през 1839 г. Мелник може да се гордее с около 30 богати семейства, които притежават състояние на стойност между 6 и 7 000 лири, но увеличените данъци към владиката са ги принуждават да напускат града. В Сяр положението е подобно и епископът постоянно увеличава данъците, което според дипломата пречи на икономическото развитие на посочените населени места.¹²

В началото на деветнадесетото столетие британските представители, които се намират в южната част на Балканите предоставят много информация за развитието на градското стопанство, като освен данни за търговията, занаятите, транспортните връзки се съобщава и за аграрните отношения в прилежащия хинтерланд. От техните доклади става ясно, че те следят и данъчната система, както и зараждащите се противоречия между българско-

---

⁷ PRO FO 78/314 – писмо от Джон Блънт от 27 януари 1837 г.

⁸ PRO FO 78/314 – писмо от Джон Блънт от 14 юни 1837 г.

⁹ PRO FO 78/335 – писмо на Джон Блънт от 10 април 1838 г.

¹⁰ PRO FO 195/100 – писмо от Джон Блънт от 21 март 1839 г.

¹¹ PRO FO 195/100 – писмо от Джон Блънт от 25 януари 1839 г.

¹² PRO FO 195/100 – писмо от Джон Блънт от 21 май 1839 г.

то население и гръцкото духовенство, особено по отношение на данъчната система на Вселенската патриаршия и нейните пасоми от български произход.

Широко разпространеното твърдение, което често се приема като аксиома, че Великобритания поддържа целостта на Османската империя по икономически причини още от осемнадесети век има на практика няколко нюанса и не може да се потвърди категорично от изворовата база.

На практика доктрината за протекция над държавата на султана се утвърждава едва през 30-те години на деветнадесети век, когато се превръща в във външополитическа тенденция. Като до това време Форин офис няма точно дефинирана линия на своята политика за гарантиране на целостта на Турция.

Създаването на конкретен курс на управляващите в Лондон по отношение на Високата порта съвпада с т.нар. „ера на Палмерстън“, когато той е външен министър (1830–1834, 1835–1841, 1846–1851), а по-късно и премиер (1855–1858, 1859–1865) и на практика формира отношението на Албиона към Леванта в средата на XIX в. [**Peeva, P. 2013**: 224–231]

По този начин в британската столица се формира специално селектиран комитет през 1835 г., който включва бивши и действащи английски дипломати в Османската империя като Палмерстън, Стратфорд-Канинг, Понсоби и др. Нещо повече. Така започва един мащабен процес по дефиниране на консулския статут, избора на дипломатически представители, заплащане, права и др. Депутати от двете камари на парламента активизират своята дейност, за да създадат своите проекти за влияние на Великобритания в Европейския югоизток, като организацията и разпространението консулствата и консулските служби през през 30-те и 40-те години на деветнадесетото столетие. Народните представители издават разпоредби и изискват данни за цялостното състояние на Турция от своите дипломати в Цариград, а парламентарната активност намират израз в т.нар. Сини книги. [**Tzanev, D. 1985**: 50]

Териториите, населени с българи попадат все по-често в полезрението на британските представители, като най-вече това се отнася за районите на Солун, Одрин, Дарданелите и Варна. [**Roussev, I. 2009**: 271]

На практика в края на 30-те години започват да се наблюдават няколко нюанса в конструирането на политиката на Лондон по отношение на Високата порта. През 1839 г. се осъществяват едва три срещи на Палмерстън с реформатора Решид паша от исканите общо шест. Всъщност дистанцираното поведение на британският политик към активните членове на движението за обновление в Османската империя се обяснява с фокуса на промените главно в армията без да отчита нуждата от радикални административни и стопански реформи. Нов момент по отношение на християнското население е изпращането през 1842 г. от Джордж Абърдийн до Канинг на генерална инструкция, в която се демонстрира надеждата, че султанът няма да преразгледа отношението си към гаранциите, които са определени от Гюлханския хатишериф (1839), като в английския документ има един изключително интересен аспект, който определя християните като по-активната част от населението на страната. [Todorova, M. 1980: 102–114]

Това обаче не намалява икономическите интереси на Великобритания към вътрешността на Балканския полуостров. През 1840 г. Чарлз Кънингам, вицеконсул в Галац изпраща доклад за стоките, които идват от българските земи. На 25 ноември същата година Самюъл Гарднър консул в Яш докладва, че българските земи в региона на Дунав и Черно море са с развита търговия, благодарение на пристанищата. Нещо повече. Според Кънингам българските земи са важна част от черноморската търговия и въпреки, че техните възможности все още не са достатъчно проучени, то те биха могли да предоставят добри условия за стопанска активност, като техният потенциал би могъл да бъде два пъти по-голям от този на Влашко и Молдова. Той посочва, че от тук биха могли да се изнасят 1 746 000 хектолитра пшеница, същото количество царевица, ръж и овес, както и 908 200 кг. непрана вълна и други стоки на стойност 800 000 лири. [Tonev, V. 1995: 106]

В британските дипломатически документи е очертан и потенциалът на дунавските пристанища. Според информацията: от Силистра трябва да се изнася пшеница и царевица, от Русе – краве масло, като този град може да функционира като точка за транзитна търговия от Австрия и Влахия към Константинопол. Свищов би могъл да се използва като център не само за износ, но и за складиране на продукцията от българските земи: ориз от Плов-

див, коприна от Търново, розово масло от Казанлък и желязо от Самоков. Според данните на английските представители в Свищов има няколко касапски магазина и манифактура за аба, а в случай на свободна търговия този град, би имал по-голямо значение през следващите години. От Никопол би могло да се изнася пшеница и свинска мас, а от Видин жито, като търговията в последния град може да се свърже с речното пристанище, въпреки че транспортът на стоки от Варна до дунавския град би бил много скъп. Тук има и още една потенциална заплаха – спирането на корабоплаването може да окаже много лош ефект върху пласмента на продукцията от зърно в този район. [Todorova, M. 1973: 84]

По отношение на Варна, според информация от английски дипломати през 1847 г., са изнесени 377 500 кварта (1 098 525 хектолитра) жито, от Бургас съответно 283 333 и от Балчик 236 944 кварта жито или общо 896 944 кварта (2 610 107 хектолитра, като един квартал е равен на 291 литра или 12,7 кг.) [Tonev, V. 1995: 106]

През същата година в черноморския град са внесени стоки за 214 361 лири, като това са: памучна прежда за 32 000 лири, кафе за 30 000, вълнени платове за 10 000, захар за 11 585, памучни тъкани за 7 000 и желязо за 7000. [Todorova, M. 1973: 87]

За Англия през 1851 г. от Варна са изнесени 121 160 кг. жито и ечемик, 11 975 кг. царевица и 75 бали вълна. [Tonev, V. 1995: 107]

Неслучайно Палмерстън съветва през 1850 г. заминаващия си османски посланик от британската столица, Високата порта да продължи реформите, като на първо място се поставя регулирането на фискалната тежест и премахването на откупната система, а отгук и ограничаването на разходите. По нататък се настоява за реформиране на правосъдието, което е в изключително тежко състояние, както и премахването на всички различия между отделните поданици на султана без оглед на тяхната религия. В същия документ британският политик поставя като условие за подкрепата от страна на Великобритания – изискването за продължаване на реформената дейност в Османската империя. [Todorova, M. 1980: 102–106]

До началото на 50-те години на XIX в. във външната политика на Великобритания се наблюдава една тенденция, която дава своето отражение и

в бъдещата позиция на Лондон – развитието на британските интереси в икономическата експанзия във вътрешната част на Османската империя (това са територии, които са населени и с българи). Характерен аспект е засилването на търговската активност и по специално на тази част от нея, която пряко се отразява върху развитието на градското стопанство.

След Кримската война (1853–1856) се отварят още британските дипломатически мисии на Балканския полуостров, като по този начин във Външното министерство в Лондон започва да пристига все повече информация за състоянието на Османската империя. От рапортите на английските представители могат да се ползват данни за градското стопанство, данъците и аграрните отношения, които пряко влияят върху него, като по този начин се създава възможност за набиране на допълнителна и обширна информация за икономическите отношения за разглеждания период от време.

Дипломатите на Форин офис в балканските предели на държавата на султана започват все по-бързо да усещат увеличаването на стопанската активност в региона и да отбелязват в своите рапорти нарастналата сила на градското стопанство.

Показателен пример е значението, което придобиват такива градове като Русе и Варна. Използването на железопътната линия между двете селища от 1866 г. значително улеснява транспорта, съобщенията и търговията. През същата година износът на жито, кожи, вълна и други стоки с английски кораби през черноморското пристанище възлиза на 2 039 561 франка, през следващата година на 3 632 800 и през 1868 г. на 3 491 000 франка. Тук се отбелязва една типична тенденция за стокооборота между Британската империя и Турция – засилването на вноса от Англия. През 1866 г. той е 4 304 980 франка, а през следващата година е 5 000 000 франка. Основно се доставят желязо, гвоздеи, захар, кафе, вълнени платове, памучни тъкани и др. През 70-те години вносът и износът от Великобритания намаляват, което показва, че все пак икономическата активност е в пряка зависимост от политическите процеси. [Tonev, V. 1995: 107]

Представителите на Великобритания бързо анализират всички гледни точки в сложната обстановка на Балканите и успяват да се ориентират в стопанската инициатива и на българите. Нещо повече, очертани в рамката на

ориенталската концепция на Лондон, икономическите аспекти успяват да преодолее традиционните стереотипи на политика на островната държава по отношение на християнските народи в Ориента, а българските градски центрове да станат по-атрактивни за контакти с представителите на британската корона.

Тази активност е очертана с още данни от английските дипломати, в чиито рапорти има все повече информация и за търговията (в това число и със земеделска продукция), производството на различни занаятчийски произведения и транспорта – традиционния до този момент сухоземен, железопътен (линия Русе–Варна) и воден. Тук се откроява още един аспект – не само морския, осъществяван от големите пристанища както Солун и Варна, но и речен – все по-активното използване на дунавския воден път. Особено ценни са данните от мисиите във Варна, Русе, Галац и др. Данните показват, че освен информация за корабите и товарите, които преминават през дунавските пристанища, британските дипломати представят и статистика за плавателните съдове, както и за стойността за превозените товари.

Представителите на Форин офис забелязват и още един аспект от развитието на българския възрожденски елит след Кримската война – желанието му за интеграцията в градската администрация.

Според заключението върху състоянето на Дунавски вилает от 1863 г. от английския представител в Русе Робърт Далиел водачите на местната българска общност искат да се включат все по-активно в управлението.¹³

Това на практика означава по-силна позиция на градските нотабили, чиито икономически интереси влизат в колаборация с политическите им стремления.

Тук може да се отбележи още един интересен аспект, споменат от дипломатите на Форин офис в българските земи. Все повече английски представители окрояват връзката на стопанското развитие на българския елит в градовете и неговата активна намеса в религиозните, просветните и културни дела на неговите сънародници.

Например в края на 1869 г. Чарлз Калвърт от Битоля прави подробна

---

¹³ PRO FO 78/2035 – Няколко генерални заключения върху състоянето на Дунавски вилает за 1863 г., които са писани в Русе на 24 април 1868 г. от Робърт Далиел.

характеристика на връзката между църковнонационалната борба и богатите български търговци: „...българите явно искат независимост от Гръцката патриаршия. Те отказаха да признаят Пелагонийския митрополит и заявиха, че той и Гръцката патриаршия са мъртви за тях. Част от поддръжниците на митрополита поискаха неколцината българи да не държат приходите от общината, както и отзоваването на българския търговец Димитър Робев от Административния съвет. Това е същия Димитър Робев, който стои начело на българската група от този град. Освен господин Робев другите най-важни водачи на българското движение в Битоля са Константин Мишайков, Димитър Радев, Теодор Илиев и Георги Христов.(...)“¹⁴

В културологичен аспект съществуването на британски дипломатически мисии в българските земи под османска власт има безспорно положително влияние сред населението, тъй като консулският дом, неговата уредба, модата, облеклото, обноските и бита съдействат като катализиращ фактор за модернизацията на българския градски живот през Възраждането. [Tzanev, D. 1985: 50]

През последните години изследванията, които са посветени на проучванията на градското стопанство стават все по-актуални в българската историография. Съществуват достатъчно документи на Външното министерство в Лондон, които да дадат повече информация за много аспекти на градската икономика и нейното развитие като: търговски отношения (включително и със земеделски продукти, продаващи се на пазарите), плащането на данъци (в това число и църковни, които ще станат част от причините за борбата на българите за духовна и светска еманципация), транспортът (сухоземен, железопътен и воден), а отгук и все по-очертаното присъствие на българите като част от градския елит в провинциите на Османската империя през XIX в.

Докато в началото на деветнадесетото столетие се наблюдава разпространение на британските стопански контакти главно в южната част на Балканския полуостров, то в периода след Кримската война ясно се очертава разпространението на в много градове, в които има българско присъствие. Ако в началото на века английските дипломати дават повече информация за търговията и данъците, както и за селскостопанските продукти, които нами-

---

¹⁴ PRO FO 78/2102 – Доклад от Чарлз Калвърт от Битоля от 25 ноември 1869 г.

рат пласмент на градските пазари и най-вече търговията със зърнени култури, коприна, памук и др., то след Кримската война и откриването на британски дипломатически мисии на север от Стара планина се показва и интересите в сферата на съобщенията и транспорта – сухоземен, железопътен и воден (не само морски, но и речен), както и участието на българските нотабили не само в градското стопанство, но и в църковната борба, местната администрация и политиката.

REFERENCES

Pantev, Andrej. 1974. *Англия и българският църковен въпрос (1860–1870)*. [Anglia i bulgarskiat curkoven vupros]. *В чест на академик Димитър Косев*. Sofia: Izd. na BAN, 143–156. (in Bulgarian)

Реева, Пенка 2013. *“Нашите интереси са вечни и постоянни, и наши дълг е да следваме тези интереси.” Лорд Палмерстън и прагматизмът в Британската външна политика (1830–1865)*. [“Our interests are eternal and perpetual, and those interest is our duty to follow”: Lord Palmerston and pragmatism in British foreign policy (1830–1865).] *Управление и образование*. 4/2013, 224–231. (in Bulgarian)

Roussev, Ivan. 2009. *Европейското консулско присъствие в българските земи през 40-те години на XIX в.* [Evropeiskoto konsulsko prisustvie v bulgarskite zemi prez 40-godini na XIX v.] *В чест на акад. Константин Косев*, Sofia: Izd. na BAN, 269–282. (in Bulgarian)

Tododrova, Maria. 1980. *Англия, Русия и Танзиматът*. [Anglia, Rusia I Tanzimatut]. Sofia: Izd. Nauka i izkustvo. (in Bulgarian)

Todorova, Maria. 1973. The establishment of British Consulates in the Bulgarian lands and British commercial interests. *Etudes balkaniques*, 4/1973, 80–86.

Tonev, Velko. 1995. *Българското Черноморие през Възраждането*. [Bulgarskoto Chernomorie prez Vuzrajdaneto]. Sofia: Izd. na BAN. (in Bulgarian)

Tzanev, Dimitar. 1985. *Установяването на британски консулства в българските земи до Освобождението (1878).* [Ustanovqvaneto na britanski konsulstva v bulgarskite zemi do Osvobojdenieto (1878)]. **Великите сили и Балканите в Ново и най-ново време.** Sofia: Izd. na BAN, 50–54. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Radoslav Spasov – Assistant Professor, PhD
Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of History
15 Tzar Osvoboditel blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
Tel. 00359 2 9308 280
e-mail: spasov_r@abv.bg